

Recenzja pracy doktorskiej Luizy Trybuś „Działalność społeczno-polityczna abp. Józefa Teodorowicza w latach 1902-1938”, Kraków 2023, ss. 467

Uwagi ogólne

Przekazana do recenzji praca składa się z sześciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, streszczenia, bibliografii oraz wykazu skrótów. Opracowanie monograficzne przedstawia działalność społeczno-polityczną jednej z najbardziej barwnych postaci w Episkopacie Polskim okresu przedwojennego, abp. Józefa Teodorowicza, pasterza katolików obrządku ormiańskiego. Postać ta nieustająco wzbudza zainteresowanie wśród badaczy historii Kościoła, historii Polski, historii Ormian polskich, historii kultury pogranicza itd. Niejednokrotnie Sejm i Senat Rzeczypospolitej przypominały w swych uchwałach tego duchownego, podkreślając jego zaangażowanie w sprawy społeczne i polityczne w okresie odrodzenia się i stanowienia państwa polskiego po okresie zaborów. Niestety – mimo tak szerokiego echa związanego z aktywnością abp. Teodorowicza – dotychczas nie powstało zwarte, solidnie udokumentowane dzieło syntetycznie i wszechstronnie ukazujące jego postawę i osobowość. Recenzowana praca aspiruje do wypełnienia tej luki.

a) Problem badawczy

Jak wskazuje tytuł pracy obszar badań realizowanych w niej obejmuje działalność społeczną i polityczną pasterza. Doktorantka wytypowała poszczególne dziedziny aktywności abp. Teodorowicza, które maksymalnie całościowo miałyby złożyć się na całościowy obraz jego zaangażowania społeczno-politycznego. Jak wspomniałem wyżej, są to tematy wcześniej naszkicowane i znane w ogólnych zarysach, niektóre doczekały się w miarę kompletnych opracowań. Recenzowana praca przedstawia pogłębioną analizę poszczególnych obszarów działalności arcybiskupa, nie wprowadzając problemowo nowych zagadnień. Stosunkowo dobrze dotychczas opracowane były tematy związane z działalnością parlamentarną abp.

1

Teodorowicza, jego zaangażowanie w odbudowę Polski Odrodzonej. Może nieco na obrzeżach szerszych dyskusji naukowych pozostawały kwestie publicystyki, samopomocowo-charytatywne i in. Recenzowana praca uzupełnia brakującą wiedzę i pogłębia ją o szczegółowe informacje nie funkcjonujące dotychczas w obiegu naukowym.

b) Metodologia

Praca jest opracowaniem z zakresu historii Kościoła i historii Polski. Podobnie jak i w innych przypadkach realizacji takich prac zostały wykorzystane metody analizy i syntezy. O tym też wspomina Doktorantka we wstępie do dysertacji.

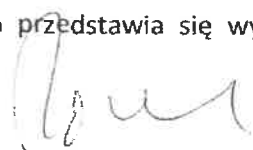
c) Struktura pracy

Praca przygotowana w układzie chronologiczno-problemowym. Zaczyna się od zarysu biograficznego arcybiskupa i jego działalności na polu duszpasterskim wśród polskich Ormian. Osobny blok związany jest z działalnością parlamentarną zarówno na forum Sejmu Galicyjskiego i Parlamentu Austriackiego (Izbie Panów), jak i Sejmie Ustawodawczym i Senacie Odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej. Na blok ten składają się dwa rozdziały aczkolwiek problematyka ich wykracza poza ściśle parlamentarne działania. W Polsce Odrodzonej abp. Teodorowicz usilnie zabiegał o chrześcijańskie zasady życia społecznego, o weryfikację na podstawie Prawdy Odwiecznej poczynań na niwie państwowotwórczej. Połączony w czasach zaborów uczucia religijne i patriotyczne w nowych okolicznościach historycznych wymagały zharmonizowania, co też dość często wymagało stanowczej postawy pasterzy Kościoła. Tym zagadnieniom poświęcone kolejne dwa rozdziały pracy.

Ostatni rozdział omawia zaangażowanie arcybiskupa w kształtowanie „ducha narodowego”, chrześcijańskiego patriotyzmu w społeczeństwie polskim.

d) Źródła i bibliografia

Wart podkreślenia jest fakt, iż praca doktorska powstała w oparciu o solidną kwerendę archiwalną i biblioteczną, odwołuje się do bardzo reprezentatywnego zgromadzonego materiału źródłowego i literatury przedmiotu. Autorka korzystała z pięciu ośrodków archiwalnych krajowych proveniencji kościelnej i wirtualnego archiwum Ormian polskich. Bardzo rozbudowanym jest dział źródeł drukowanych, do których zaliczają się także materiały prasowe dot. abp. Teodorowicza. Również imponująco przedstawia się wykaz

 2

opracowań, obrazujący nie tylko rzeczywistość związaną z abp. Teodorowiczem, ale i kontekst historyczny w którym przyszło działać ormiańskiemu pasterzowi. Sporą część w tym stanowią hasła biograficzne z PSB.

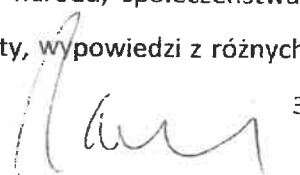
W tym miejscu można zaznaczyć, że baza źródłowa byłaby jeszcze bardziej kompletną, gdyby udało się dotrzeć do archiwaliów lwowskich, a także watykańskich. Wiadomo, że z obiektywnych przyczyn zadanie to jest trudne do zrealizowania. Zarówno formalnie dostępne materiały z okresu międzywojennego w zbiorach Archivio Segreto Vaticano, jak i w archiwum Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich w rzeczywistości pozostają nieosiągalne dla badaczy, a ogromnych wysiłków poczynione dla wykorzystania ich w pracach naukowych kończą się zazwyczaj niepowodzeniem, gdyż są z reguły opatrzone sygnaturą AE (Affari Ecclesiastici).

e) Wnioski

Skonstruowana w ten sposób dysertacja pozwala maksymalnie kompletnie ukazać działalność społeczno-polityczną abp. Teodorowicza, dokonać charakterystyki hierarchy Kościoła jako osoby realizującej swą misję duszpasterską w konkretnych, dość skomplikowanych uwarunkowaniach dziejowych. Wnioski powstałe w oparciu o przeprowadzone badania zostały sformułowane poprawnie, logicznie i solidnie osadzone w materiałach źródłowych.

Uwagi merytoryczne i formalne

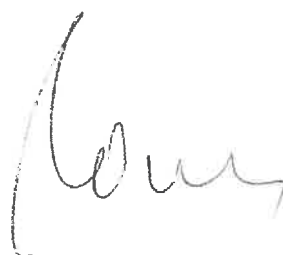
W oparciu o zgromadzony materiał źródłowy autorka kreśli szeroką panoramę działalności społeczno-politycznej abp. Teodorowicza na rozlicznych odcinkach. Dokonuje prawie stenograficznej narracji opisując w porządku chronologicznym różne wydarzenia w oparciu o przemówienia, listy i innego rodzaju zaangażowanie arcybiskupa. W moim odczuciu w tym skrupulatnym przedstawieniu faktów czasem odczuwalny jest brak bardziej głębszych ocen wątków problemowych związanych z tymi wydarzeniami. A abp. Teodorowicz czyni dość często bardzo wnikliwe rozpoznanie ważnych czynników w życiu narodu, społeczeństwa, które da się całościowo sformułować konfrontując różne dokumenty, wypowiedzi z różnych

okresów chronologicznych, poczynione w różnych okolicznościach. Autorka przeważnie przedstawia te czy inne problemy na kanwie konkretnych tekstów spowodowanych tymi czy innymi wydarzeniami. Przez to całe fragmenty tekstu dysertacji występują jako omówienia poszczególnych listów pasterskich bądź komunikatów prasowych. Niedosyt jednak budzi brak problemowego ujęcia pewnych zagadnień, wobec których arcybiskup wykazał się jako wnikliwy znawca ich natury aksjologicznej i potrafił profetycznie określić ich potencjalne zagrożenia dla narodu i państwa. Do takich bez wątpienia należy „kwestia ukraińska”, znaczenie której przerasta jedynie wymiar stosunków z jedną z mniejszości narodowych zamieszkujących ziemie kresowe. Arcybiskup błyskotliwie wskazał na niebezpieczeństwo nacjonalizmu ukraińskiego, wyrastającego z negatywnych etycznie wzorców i niosącego zagrożenie dla istnienia państwa. Ruch narodowy zasilany ideologią nienawiści, zaprzeczający chrześcijańską moralność, jest antyprzykładem dla rozwoju każdego społeczeństwa, w tym i polskiego. Autorka wywołuje te wątki w kontekście konkretnych wydarzeń: ukraińskiego mordu na namiestniku Potockim, wojny polsko-ukraińskiej, debat parlamentarnych i in. O wiele bardziej korzystnym byłoby wyodrębnienie tego problemu, chociażby z racji na prorocze wizję upadku w przyszłości narodu, budującego swą przyszłość na zbrodniczych wzorcach. Umieszczenie tych rozważań w kontekście zagadnienia Kresów południowo-wschodnich jest nie do końca wystarczającym. Problem, z racji na późniejsze wydarzenia II wojny światowej i ludobójstwa Polaków, wymaga szerszego omówienia w wymiarze całościowym, ukazując – w oparciu o wypowiedzi arcybiskupa – jego źródła, logikę, wypaczenia i niebezpieczeństwa.

W podobnym ujęciu należałoby także pochylić się nad problemem patriotyzmu, jego szlachetnego chrześcijańskiego wymiaru, co też determinowało działalność społeczno-polityczną abp. Teodorowicza.

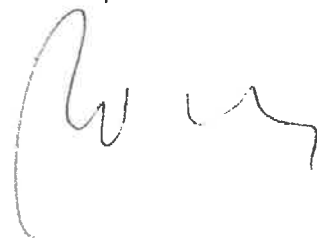
Również podejście rządu polskiego do tzw. spraw ukraińskich wywoływało krytyczny stosunek hierarchy. Ważnym byłoby ukazanie postawy abp. Teodorowicza wobec wyprawy kijowskiej 1920 r. Była ona dość powściągliwa na tle powszechnego emocjonalnego uniesienia społeczeństwa polskiego i zawierała głębokie przemyślenia i obawy, które w niedługim czasie się ziściły.

Działalność arcybiskupa miała głęboką chrześcijańską motywację wynikającą z Ewangelii a także oryginalnych polskich doświadczeń historycznych. Kreśląc wizję odrodzonego państwa polskiego abp. Teodorowicz z całą siłą podkreślał rolę ślubów lwowskich i Królowania Maryi, którego był gorącym orędownikiem. Nieco pominięty wątek mariologiczny mający bez wątpienia oddźwięk teologiczny był jak najbardziej dla arcybiskupa praktyczną wskazówką tworzenia nowej Polski, miał wymiar społeczny i polityczny. Dążenie do bycia „Królestwem Maryi” było swoistym polskim „know how” w rozbudowie katolickiej nauki społecznej dotyczącej realizacji projektu państwa chrześcijańskiego.

Rozdział dotyczący Kresów Południowo-Wschodnich również mógłby być poprzedzony krótkim wprowadzeniem ukazującym spojrzenie arcybiskupa na ten region państwa polskiego, nawiązanie do Unii Lubelskiej, uzasadnienie historyczne polskości Kresów. Bardzo szczegółowy opis zajęć związanych z zatargami polsko-żydowskimi z 1929 r. generalnie wyczerpuje wątek spraw żydowskich na Kresach. Pominięte natomiast zostały bardzo precyzyjne wypowiedzi abp. Teodorowicza przestrzegające przed antysemityzmem na tle rasowym. To, że środowiska żydowskie w znacznej mierze popierały nurty antykatolickie i prokomunistyczne, nikomu nie daje prawa żywić nienawiści na tle rasowym, podkreślał hierarcha. Arcybiskup dość dobitnie definiował ten problem w czasie, kiedy antysemityzm rasowy stał się ideologią obowiązującą w państwach faszystowskich i pozyskiwał rzesze zwolenników na całym świecie. Wytrąca to także argumenty tym, którzy próbowali obarczyć abp. Teodorowicza winą za lansowanie rzekomo ksenofobicznych, nacjonalistycznych poglądów.

Poza nawiasem wnikliwszej analizy pozostały sprawy kontaktów abp. Teodorowicza z hierarchią greckokatolicką, m.in. abp A. Szeptyckim, metropolitą lwowskim, bp. G. Chomyszynem, ordynariuszem stanisławowskim. Biorąc pod uwagę rolę społeczno-narodową, jaką pełniła hierarchia greckokatolicka w życiu przeważnie chłopskiego społeczeństwa ruskiego (ukraińskiego), naświetlenie tych spraw mogłoby dodać dodatkowych barw przy omówieniu zagadnień Kresów Południowo-Wschodnich. Pomocną w tym względzie mogłaby być monografia: M. Strutyński, Myśl społeczno-polityczna Kościoła greckokatolickiego w II RP 1918-1939, Kraków 2019, edycje źródeł ks. prof. J. Wołczańskiego i in.

Przy omówieniu spraw związanych z wizją narodu i państwa abp. Teodorowicza należałoby sięgnąć po broszurę A. Teodorowicza, O ducha narodu polskiego, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1927, w której hierarcha odnosi się do ideału polityki narodowej opartej na moralności chrześcijańskiej, podając m.in. przykład Mussoliniego we Włoszech. W tym też kontekście ważne są rozważania arcybiskupa zawarte w przedmowie do antologii polskiej poezji religijnej pt. Chór wieków, Poznań 1936.

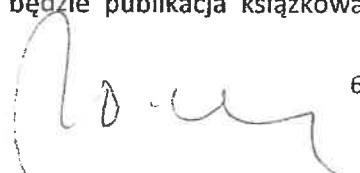
Przy zapoznaniu się z wykazem bibliografii i odniesionym pozytywnym wrażeniu z racji na jej objętość, kompletność i szerokie spektrum problemowe, chciałbym tylko zwrócić uwagę, że przy odwoływaniu się do prac zbiorowych należałoby wymieniać konkretne rozdziały autorskie, z których korzystało się, a nie podawać tylko ogólny tytuł wskazując na redaktora (np. praca zbiorowa pod red. T. Skoczka lub piszącego te słowa).

Gdy chodzi o stronę edytorską recenzowanej pracy, to chciałbym wskazać na brak paginacji stron w wykazie spisu treści przy poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach, co też utrudnia korzystanie z tekstu.

Wymienione wyżej braki nie noszą charakteru konceptualnego, wypaczającego tok i logikę narracji. Wykład materiału sporządzony niezwykle skrupulatnie, z wielką dbałością o formalną stronę pracy naukowej. Wart podkreślenia rozbudowany i prawidłowo sporządzony aparat naukowy dysertacji. Nie zauważono nieściśłości stylistycznych czy też istotnych potknięć językowych. Praca przygotowana starannie i mieści się w standardach pisania rozpraw naukowych.

Uwagi końcowe

Recenzowana praca jest rezultatem rzetelnych badań, kwerendy archiwalnej i bibliotecznej, a także wykorzystania dojrzałego warsztatu naukowego, który opanowała Doktorantka. Jest to życiorys polityczny jednego z najbardziej wyrazistych hierarchów Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej Polskiej. Z pewnością, jest to na chwilę obecną najbardziej kompletne ujęcie monograficzne działalności społeczno-politycznej abp. Teodorowicza. Mimo pewnych braków, które należałoby uzupełnić, uważam że ze wszech miar korzystnym dla upowszechnienia wiedzy o ormiańskim arcybiskupie Lwowa będzie publikacja książkowa

 6

powstała w oparciu o tekst dysertacji. Przygotowanie danej rozprawy jest ważnym osiągnięciem w badaniach biograficznych hierarchów Kościoła w czasach II Rzeczypospolitej.

Kończąc recenzowanie tak bliskiej mi tematycznie pracy doktorskiej wyrażam satysfakcję z faktu jej powstania, oceniam ją pozytywnie i wnoszę o rozpoczęcie kolejnych kroków w procedurze postępowania doktorskiego.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Włodzimierz Osadczy', written in a cursive style.

Dr hab. Włodzimierz Osadczy

Sekcja Historii Kościoła i Patrologii KUL

Lublin, 15. 05. 2023 r.